

ISTORIE

DEZVOLTAREA ORAȘULUI MEDIEVAL SATU MARE (I)

ADALBERT BURAI

Din cauza năvălirilor barbare, la începutul evului mediu, orașele decad, mai ales în Europa centrală, unde majoritatea lor este nimicită.

Pe teritoriul patriei noastre numai în secolul al XII și XIII-lea începe iarăși formarea și dezvoltarea lor, legată de apariția feudalismului. Deși în urma năvălirii tătarilor (1241—42) urmează un regres cîteva timp, după acest eveniment însă începe reînfrîparea și dezvoltarea lor.

Cu problema formării orașelor feudale s-au ocupat mulți învățați dintre care amintim pe St. Pascu, Györffy Gy. H. Pirenne, A. Ghieysztor, G. Below, W. Sombart, Wentzel G., Fr. Teutsch, G. Müller, Hóman B., Mályusz E., A. Oțetea, M. Rusu și alții. Concepția lor, în formă simplificată poate fi rezumată la următoarele: factorii naturali, economici și politici (sau factorii urbanogeni), decid nașterea și dezvoltarea orașelor. Să vedem acest lucru ilustrat cu exemplul orașului Satu Mare.

I. Factorii naturali:

a) așezarea — Satu Mare este în mijlocul cîmpiei Someșului și astfel este destinat să fie centrul ei

— este la poarta Someșului unde riul iese pe cîmpie venind din Transilvania

b) relieful — Satu Mare este așezat în zona de contact a munților cu regiunea de șes

— este așezat pe o terasă ceva mai înaltă (Würmică) din care cauză, în parte a fost ferit de inundații. Acest lucru s-a văzut foarte bine cu ocazia inundației din 1970, cînd părțile inițiale ale orașului (Satu Mare și Mintiu), au fost ferite de urgia apei.

— orașul este așezat lîngă Someș, dar inițial cele două orașe au fost despărțite de cursul riului. Străzile vechi peste tot urmează cursul riului și de aceea, în mare parte sînt curbate (de expl. str. Mihai Viteazul, b-dul Republicii, str. Scînteii, nr. Pionierilor, str. Engels, str. Drăganilor).

— Someșul forma aici meandre întortocheate, care ofereau un loc favorabil așezării acestei cetăți pentru că apa o înconjură din toate părțile și cu ajutorul unui șanț puteau să o transforme într-o insulă.

II. Factorii economici au fost:

a) este la contactul cîmpiei cu munții unde se află lingă linia tirgurilor, adică locul unde sînt schimbate produsele celor două părți

b) este la răscrucerea drumurilor pentru că de-a lungul munților vine un drum (Timișoara, Arad, Oradea, Carei, Satu Mare), care se întilnește cu drumul ieșit prin poarta Someșului și care continuă de-a lungul rîului în partea nordică. Mai era drumul Sălajului și drumul înspre Kisar pe Tisa, apoi spre Oaș trecînd în Maramureș.

Drumul de-a lungul Someșului a avut o importanță foarte mare în secolele XVI-lea și XVII-lea cînd, mai la sud comerțul a fost amenințat de către incursiunile turcilor (drumul între Transilvania și Cașovia).

Pe Someș se desfășura transportul sării cu ajutorul luntrelor și plutelor de la Ocna Dejului pe Cîmpia Tisei, la Satu Mare fiind prima cămară a sării, adică locul de desfacere a acestei mărfi necesare vieții omului¹.

c) Privilegiile economice foarte largi, au contribuit foarte mult la dezvoltarea orașului Satu Mare: dreptul de tîrg, diferite drepturi fiscale și vamale, etc.

d) Colonizarea teutonilor (flandrezilor) printre care existau cu toată posibilitatea în afară de agricultori și meseriași și comercianți.

III. Factorii politici:

a) existența Cetății (sec. X.), care a devenit centrul unei organizații politice românești mai întîi sub Menumorut, iar mai tîrziu a unui comitat.

b) privilegiile politice ca autonomia administrativă ecleziastică, juridică și privilegiile militare.

Deci acești factori au contribuit la formarea așezării orașului Satu Mare între secolul al X-lea și al XIII-lea.

Mențiuni documentare despre Satu Mare sînt următoarele:

1) Actul de danie al mănăstirii Sîniob, dat de regele Ladislau I circa în anul 1084, reeditat de regele Ștefan III în 1169, păstrat în extrase autentice din secolul al XVI și al XVIII-lea, care dă abației Sîniob, între altele și vama localităților Sălacea și Satu Mare².

2) Porunca regelui Bela III din 1181 pentru restituirea iobagilor fugiți de la mănăstirea feudală, de Comitele Kulchey, unde este amintit numele comitelui Nicolae din Satu Mare³.

3) Actul de danie a comunei Micula pentru Comitele Mere din 1215, în care se amintește că posesiunea lui la sud se învecinează cu pămînturile teutonilor din Satu Mare⁴.

¹ Călători străini despre țările române, vol. II, București, 1970, p. 27—30, 40—47, Raportul lui Gy. Werner.

² M. Simon: *Supplimentum ad dissertationem...* G. Pray de dextera sancti Stephani... cum historia monasterii Szent Jog, Vaccii, 1797; Györfy Gy: *Az árpádkori Magyarország történeti földrajza*, vol. I, Budapest, 1963, p. 668—669 și p. 624; St. Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*, p. 273—274.

³ Documente... C. Trans. Erdély, veac XI, XII, XIII, vol. I, p. 6—8.

⁴ Documente C. Trans., veac XI, XII, XIII, vol. I, p. 159—160.

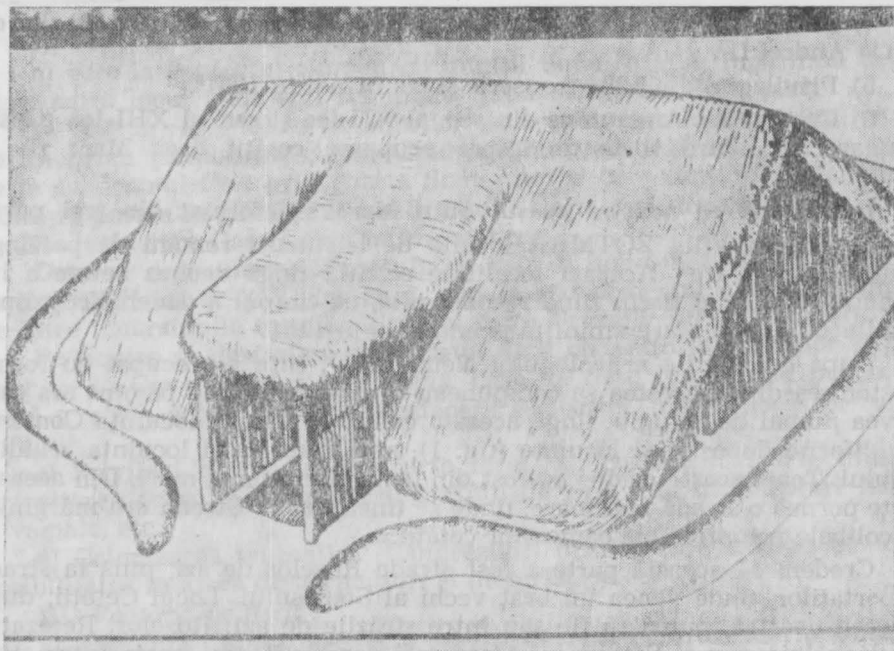

Fig. 1. Casă — bordei din evul mediu-timpuriu (reconstituire).

Mai întâi cele două orașe sînt amintite ca sate (Villa), dar mai târziu ajung la rangul de oraș, pomenite ca atare în 1331 (Civitates de Zotmar et de Nymti)¹⁰. Mai târziu ca oppidum (tîrg) și de la 1712—1715, ca oraș regal liber.

Privilegiile celor două orașe corespundeau cu dreptul capitalei Alba-Regia și cu drepturile Saxonilor¹¹.

Din punct de vedere al dezvoltării așezării putem deosebi două perioade:

- 1) de la început (circa 900), pînă la începutul secolului al XVI-lea;
- 2) de la începutul secolului al XVI-lea pînă la 1848.

Prima perioadă (cca. 900—1510).

Despre forma, înfățișarea, despre străzile, construcțiile mai importante avem puține date și nici o reprezentare. De aceea trebuie să ne imaginăm orașul cu ajutorul comparației și deducției, obținute din exemplul altor orașe contemporane. După cum am mai spus, cele două orașe se aflau

¹⁰ St. Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, p. 239. Zimmermann-Werner: *Urkundenbuch zur geschichte der deutschen*, in Siebenbürgen, 1892—1896; vol. I. p. 398.

¹¹ Csizmadia A: *Magyar városjog*, Cluj, 1941, p. 11 și 16.

pe o ridicătură nu prea înaltă, pe o terasă Würmică. Someșul în acest timp curgea între cele două orașe, avînd cursul de la str. Fîntînilor de azi prin B-dul Republicii, apoi între străzile Engels și Avram Iancu, între str. Engels și Pionierilor, între str. Ceahlăului și Scînteii, între str. Rozelor și p-ța Lenin, între str. Pietroasa și P-ța Titulescu, trecînd apoi la sud de drumul Dara. În albia majoră, largă, se găseau o mulțime de brațe vii și părăsite, locuri mlăștinoase, lacuri și insule. Rîul Someș, pentru oraș, era un izvor de bogăție pentru că pe el se transporta sarea, lemnul, piatra etc. Someșul mîna morile și dădea pești. Cu ocazia inundațiilor, milul depus fertiliza ogoarele. Dar a făcut și pagube mari pentru că aproape anual, primăvara și toamna, se revărsa și acoperea suprafețe întinse.

Împotriva inundațiilor ambele orașe au ridicat diguri, care serveau și de apărare, avînd o palisadă pe ele. După cercetările noastre, digul vechi înconjură orașul Satu Mare, trecînd prin grădinile dintre str. Mihai Viteazul și str. Tudor Vladimirescu, între P-ța Păcii și str. Ștefan cel Mare, apoi între str. Petofi și Retezatului, probabil și la marginea B-dului Republicii. Înspre sud, din cauza construcțiilor prea multe nu am putut urmări direcția digului. Între str. Retezatului și str. Ștefan cel Mare, credem că vechea cetate făcea parte din linia întăriturii.

Rămășițele din prima perioadă nu prea există, deși au fost clădiri mai mari. Pe lîngă cele amintite mai înainte exista în Satu Mare o monetărie, între anii 1230—1464¹².

— O casă tricezimală (date asupra ei există în arhivă începînd cu anul 1583 și sînt pînă la 1785, cînd a fost desființată). Credem că exista și înainte de 1583¹³.

— Cămara sării despre care avem date documentare începînd din 1310¹⁴.

— Spitalul și azilul bătrînilor, pentru că în fiecare oraș exista o astfel de instituție pe lîngă parohie.

— Primăria.

— O mănăstire în Satu Mare și două în Mintiu.

— Una sau două biserici în Satu Mare și una în Mintiu¹⁵.

Inexistența rămășițelor o putem explica prin faptul că edificiile au fost din lemn și pămînt și așa, cu timpul, putezeau sau incendiile dese nimiceau clădirile.

Totuși din această perioadă, cunoaștem locul castelului ridicat în 1460, în timpul domniei lui Matei Corvin¹⁶. Despre acest castel inginerul militar italian, generalul Andrea Leone Maggiorotti scrie următoarele în arti-

¹² Szirmay A. op. cit. p. 154.

¹³ Bartók G. op. cit. p. 3—15.

¹⁴ Szirmay A. op. cit. p. 148. Schmitt: *Episcopi agrienses*, Tyrnaviae 1768, p. 243—245.

¹⁵ Rupp I.: *Magyarország helyrajzi története*, vol. II, Budapest, 1870.

¹⁶ Szirmay, A.: op. cit. vol. I, p. 154.

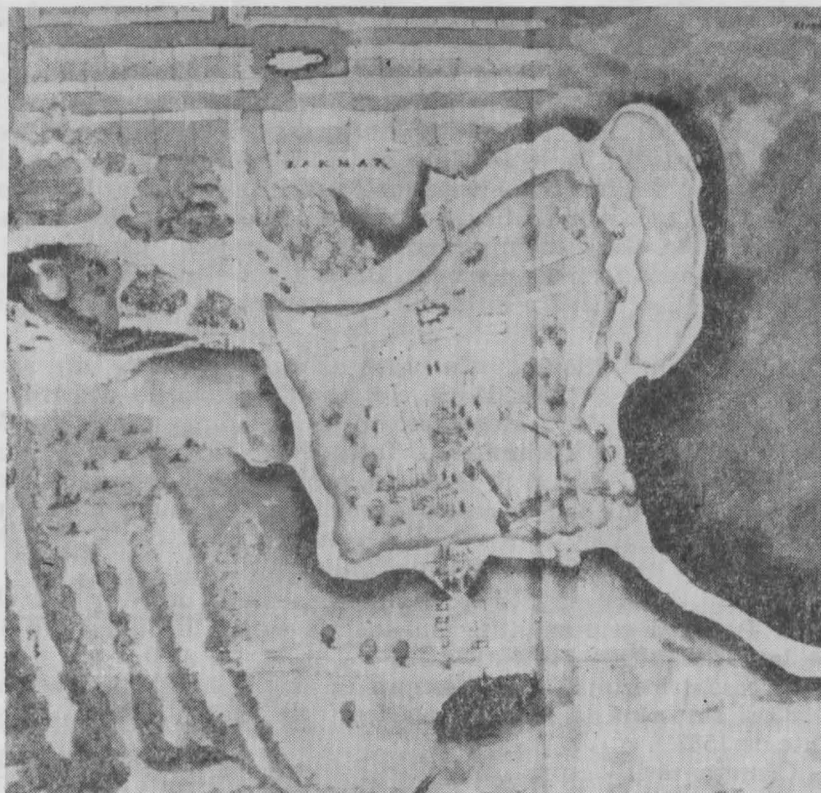

Fig. 2. Harta cetății făcută de Nicolo Agostini.

colul intitulat: „Gli achitetti militari italiani in Transilvania nei secoli XIV—XVII“. Apărut în „Boletino del Instituto e di Cultura dell' Arma del Genio“, din anul 1933 nr. 1. „Cetatea medievală din Satu Mare a fost cuadrilaterală, în fiecare colț cu un mic turn“.

Acest castel l-am găsit reprezentat pe harta inginerului militar italian Nicolo Agostini, (din circa 1560—70), care a făcut mai multe hărți (fig. 2) și tablouri despre luptele din 1562 în jurul orașului Satu Mare. Pe una din hărțile lui Agostini putem vedea cetatea la capătul străzilor Rîndunelelor și Rozelor lângă str. Caișilor.

Vatra orașului Mintiu în jurul bisericii reformate de azi și cuprindea str. Pinierilor pînă la str. Conta (dar numai pe partea nordică), str. Ady Endre și B-dul Unirii. Și aici casele au fost mici, din lemn și pămînt, asemănătoare cu cele din Satu Mare. Rămășițe nu prea sînt.

Totuși B. Bagossy în „Monografia orașului Satu Mare“ scrie că s-au găsit urmele mănăstirii călugărilor din Mintiu în locul unde a fost Primpretura de atunci, în str. Ady Endre¹⁷. Nu cunoaștem locul Primpreturii,

dar presupunem că a fost în colțul B-dului Unirii cu str. Ady Endre, sau aproape vis-a-vis cu începutul străzii Iorga.

Locuitorii din mijlocul străzii Enescu susțin că în perioada 1910—1930, cu ocazia construcției caselor au găsit urme de ziduri de piatră din gresie și morminte cu osemint. Pietrele au fost folosite la fundația caselor. S-au găsit urme de construcții și în mijlocul străzii. În grădina casei nr. 31 se mai găsesc urmele unui zid lat de 80 cm¹⁸.

Presupunem că sînt rămășițele mănăstirii călugărițelor din Mintiu.

Perioada a doua circa de la 1500—1848

Din această perioadă avem reprezentări, descrieri și mențiuni despre oraș, despre diferite străzi, chiar și despre anumite edificii.

Locuințele sînt și acum din lemn cu schelet de lemn cu împletitură de nulele dată cu pămînt. Un raport al orașului, pentru forurile superioare din 1762 scrie că în oraș împreună cu Mintiu există numai 3 case din cărămidă sau piatră¹⁹, celelalte sînt din lemn și acoperite cu paie sau cu stuf. De aceea de multe ori sînt nimicite de incendii.

Parcellele nu au garduri și străzile nu au fost pavate. Numai în secolul al XIX-lea casele încep să fie construite din cărămidă și acoperite cu șindrilă, rareori cu țiglă. Se referă și la orașul nostru ceea ce scrie St. Pascu despre majoritatea orașelor ardelen, și anume: „Orașele au un pronunțat caracter semiagrar. Locuitorii orașelor aveau grădini în jurul caselor, în hotarul orașului, unde mai posedau ogoare, pășuni, terenuri plantate cu viță de vie, livezi etc. Creșteau animale mari, care pășunau în hotarul orașului pe pășuni întinse. Creșteau de asemenea animale mici, hrănite în gospodărie. Corespunde realității tabloul înfățișat de contemporani privitor la anumite aspecte ale vieții orășenești: în fiecare dimineață la sunetul cornului se deschideau porțile orașului prin care vitele erau mîinate la pășunea obștească, iar seara erau duse din nou în oraș (cronicarii scriau că în 1564 ostașii lui Bathori Ștefan folosindu-se de absența uzurpatorului Balassa M., au reocupat cetatea folosind norul de praf ridicat de ciurda obștească, care se întorcea de la pășune).

Animalele mici: oile, caprele, porcii erau crescute mai cu seamă în oraș. Porcii nu erau mîinați la pășune afară din oraș, deoarece aici în oraș găseau hrană îndestulătoare fiindcă tot gunoiul, toate resturile de mîncare erau aruncate în stradă. De aceea în oraș era murdărie și duhoare; nu era lucru ușor să străbați străzile unui oraș medieval fără să te umpli de noroi²⁰.”

¹⁷ Szatmár-Németi monografiája p. 178.

¹⁸ Aceste urme se găsesc sub numerele caselor 29, 31, 33, 35, 37, 39, și 41, în fața acestor case pe stradă și în grădini.

¹⁹ Arhiva orașului Satu Mare, anul 1762. Răspunsul la un chestionar cu 87 întrebări.

²⁰ St. Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, p. 244.

Secolul al XVI-lea

În acest secol se produc mari schimbări în viața orașului. S-a sfârșit viața pașnică, care domnise timp de sute de ani, pentru că sînt duse lupte înverșunate pentru domnii între Habsburgi și Zapoliești. În aceste lupte orașul este de mai multe ori asediat, ocupat, ars de beligeranți, ca de exemplu în 1536, 1558, 1562. Și pericolul turcesc devine iminent. Turcii asediază cetatea în 1562, de aceea frații Bathorești, care ajung în posesia celor două orașe în 1543 schimbă cursul Someșului trecîndu-l într-o albie nouă, care să apere orașul dintre sud²¹. Această albie părăsește cursul cel vechi în dreptul străzii Fîntîinii de azi, apoi urma cursul de azi al Someșului pînă la vest de străzile Hașdeu de Goleșcu și Caișilor, făcînd mai departe o mare curbă spre vest, urmîndu-și drumul prin P-ța Titulescu, unde avea o legătură cu albia veche. De aici iarăși se împart în două, ocolind Lunca Sighetului de azi și făcînd mai multe meandre întortocheate, curge spre nord-est.

Astfel orașul Satu Mare fiind înconjurat din toate părțile de apa Someșului, ajunge pe o insulă, fapt menționat totdeauna în operele din această perioadă²².

Tot în 1543 Bathoreștii au construit o cetate puternică din lemn și pămînt în zona de sud-est a insulei, care a fost înconjurată de un șanț adînc și a fost despărțită de oraș de un teren fără construcții, ca tunurile să aibă loc de tragere. În jurul insulei s-a construit un dig cu palisadă, care în unele locuri a fost fortificat mai bine. Castelul făcea parte din această fortificație²³.

Mintiu a rămas în afara insulei și a fost înconjurat de un șanț și de un gard de mărăciniș. Urmele șanțului se vedeau în str. Fabricii, Rodnei și Lăcrimioarei. Din Mintiu se putea ieși prin trei porți, și anume: la capătul B-dului Unirii, străzile Ady Endre și Pionierilor. De aceea străzile converg înspre aceste puncte.

Din insula Satu Mare se putea ieși peste trei poduri și anume, unul la capătul străzii Cuza Vodă, unde începea drumul spre Baia Mare, al doilea la capătul străzii Kossuth Lajos, unde începea drumul spre Carei și Sălaj. Al treilea pod lega Satu Mare cu Mintiu și a fost în str. Ștefan cel Mare de azi, în dreptul fațadei internatului școlilor medii și a cinematografului Popular.

Cetatea a fost arsă în 1564, după retragerea trupelor lui Șt. Bathori și a fost ocupată de generalul Habsburgilor, L. Schwendi. Din porunca generalului, cetatea a fost reconstruită sub conducerea inginerului italian

²¹ Szatmár-Németi monográfiája, p. 180—188.

²² Szamosközi I.: *Történelmi maradványai*, în Monumenta historiae Hungariae, Scriptorum, p. 319.

²³ Arhiva de Stat din Budapesta, N.R.A., fascicol 783. Verancsics A.: *Összes munkái*, în Monumenta Historiae Hungariae Scriptorum, vol. II, p. 39.

Ottavio Baldigara²⁴. Se spune că peste o sută de mii de iobagi au fost adunați din împrejurimi și din comitatele vecine pentru executarea lucrărilor. S-a folosit de forma cea mai modernă de fortificație din aceste timpuri, de tipul cetății italiene vechi, apoi celei noi. Fortificația a fost mai târziu continuată de către inginerul italian Paolo Giovanni Cattaneo.

Cetatea puternică n-a putut fi ocupată de către turci în 1564 și a devenit un pilot foarte important al liniei de fortificații a Imperiului Habsburgic împotriva turcilor. Despre cele două orașe avem informații multe în Conscriptiile și Urbariile din această vreme.

Primul document din 1514 păstrat în arhive, amintește în Mintiu străzile Peér (b-dul Unirii de azi), str. Lazar (str. Ady Endre de azi), Sfântul Iacob (str. Pionierilor de azi) și Borș (str. Iorga de azi)²⁵.

În conscripția cetățenilor absenți din anul 1566 figurează în Satu Mare patru străzi:

— str. Cetății (Platea Arcis), care corespunde străzii Rozelor de azi. Numele provine de la Castelul de la capătul acestei străzi. Această stradă mai târziu este numită str. Pielarilor (Varga u.), iar str. Cetății devine str. Horea de azi.

— str. Pastozelije, care mai târziu este numită str. Bisericii (Templum u.). Aceasta este str. Mihai Viteazul de azi și p-ța Păcii. Numele provine de la biserica veche de lemn, care se afla în locul bisericii reformate de azi.

Mai sînt amintite:

— str. Morii (Platea Molendinii) și str. Sîmbetei (Platea Szombat). Nu știm exact unde erau acestea, dar presupunem că str. Morii corespunde străzii Ștefan cel Mare de azi, pentru că str. Morii se termina la Someș, ca și Ștefan cel Mare. Numele străzii Sîmbătă poate să se refere la ziua tîrgului, cum este de multe ori în alte orașe. Dar trebuie să notăm că documentar n-am găsit nicăieri că ziua de tîrg ar fi fost sîmbăta. Totuși știm că regele Béla I (1131—1141) a mutat ziua de tîrg de duminică pe sîmbătă.

În această conscripție în Mintiu figurează platea Peeri (b-dul Unirii de azi), platea Lázár (str. Ady Endre de azi), str. Parva (str. Dărganilor de azi), platea Borș (str. Iorga de azi), și platea Sancti Iacob (str. Pionierilor de azi)²⁶.

Între cele două orașe, în albia majoră, largă erau mai multe insule, ca: Insula Parohi și Satu Mare și Malomsegh, insula Maiori, insula Szentywan, insula Bercu Roșu (Pirosberek) și insula Sighet (Sziget) în Mintiu. Dintre acestea acum sînt cunoscute numai ultimele două. Locul celorlalte nu se cunoaște²⁷.

²⁴ Burai B: Despre cetatea de tip italian din Satu Mare, în Studii și comunicări, Satu Mare, I, 1969.

²⁵ Arhiva orașului Satu Mare, proces verbal al sfatului orașenesc.

²⁶ Arhiva de stat din Budapesta: Conscriptio... ad Arcem Zattmar 1569, în Urbaria et Conscriptiones, fascicola 46, nr. 80 și fasc. 47, nr. 41.

²⁷ D Prodan, op. cit., vol. II, p. 362.

La sud de Satu Mare peste Someș se întindea suburbia orașului numită Hoștanț, care figurează și în conscripții. Pe reprezentările lui N. Agostini cea din cca 1570 găsim toate aceste părți²⁸.

În Satu Mare se vede str. Mihai Viteazul, str. Rozelor (la capătul ei cu castelul), str. Retezatului, str. Horea, partea nordică a p-ții Libertății și partea sudică a b-dului Republicii de azi. Vedem și biserica la locul ei real, cetatea pentagonală, podurile, insula Bercu Roșu, morile navale pe Someș. În Mintiu reprezentarea nu este așa de fidelă. Aici vedem biserica, dar nu în locul ei, b-dul Unirii, str. Pionierilor, Ady Endre și o parte din str. Pietroasa. Celelalte străzi nu pot fi ușor identificate pentru că nu prea corespund realității. Poate este reprezentată P-ța Lenin, str. Mărășești și str. Engels de azi. Pe str. Ady Endre se vede o clădire impozantă. Poate este mănăstirea călugărilor. Partea de nord a orașului lipsește de pe hartă. Se vede clar insula Bercu Roșu și Sighet și încă cca. 5 insule.

Și în Satu Mare și Mintiu sînt grădini și livezi întinse. O altă hartă ne înfățișează cetatea cca. din anul 1570²⁹. Se vede bine str. Eminescu, Kossuth Lajos, Budai Nagy Antal și Șincai de azi. Această din urmă se prelungește spre vest pînă la Dîmbul Toboșarilor (Dobolo domb), unde acum este biserica Kálvária. Mai sînt și alte străzi neidentificate și în centrul orașului este o piață. Lîngă piață credem că a fost la sub biserica din cetate și parohia, iar spre nord a fost cămara sării.

În cetate, care a fost destul de întinsă, au locuit ofițerii garnizoanei și oamenii din gospodăria anexă a cetății. Spre vest de cetate înconjurată de o palisadă, se întindea măierîștea cetății, unde se aflau casele provizoriului și a altor servitori ai cetății, o berărie, unde se fabrica bere pentru garnizoană, o crîsmă și o măcelărie. Această parte a fost între 25 Octombrie, Brîncoveanu, Retezatului și Parcul Someșului de Jos de astăzi.

Secolul al XVII-lea

În acest secol se observă o dezvoltare intensă a orașului ceea ce se datorește timpurilor mai pașnice. Cetatea este asediată numai în anii 1603, 1644 și 1680, dar cele două orașe nu sînt arse sau nimicite. Excepție face Mintiu ars în 1657, Satu Mare în 1663, Hoștanțul, care circa în 1680 a dispărut în urma luptelor între transilvăneni și armatele habsburgilor³⁰.

Dezvoltarea orașului se vede mai ales din procesele verbale ale Sfatului Orășenesc început în Satu Mare în anul 1608. În Mintiu le avem numai

²⁸ Codex Vindobonensis nr. 8609, folio 77 verso -78 recto, păstrată în Biblioteca Națională din Viena și în Arhiva de Stat din Karlsruhe. Gravura reprezintă luptele din 1562 pentru cetatea Satu Mare.

²⁹ Tot din Codex Vindobonensis, nr. 8610.

³⁰ Szatmár-Németi monográfiája, p. 214, 218, Bartók G. op. cit., p. 258—259.

de la începutul secolului al XVII-lea. Pe cele mai vechi nu le avem pentru că au fost nimicite în timpul războaielor. În procesele verbale apar pe lângă numele străzilor vechi și o mulțime de străzi noi. O parte din aceste străzi poartă numele unor meșteșuguri ceea ce trădează dezvoltarea economică intensă.

Importanța iarmarocelor ținute în cele două orașe crește. Sînt vizitate și de comercianți din alte țări ca: Moldova, Polonia, Cehia, Austria. Populația comitatelor înconjurătoare aici își procură cele necesare, totodată aici își vînd produsele. Ambele orașe țin anual patru iarmaroace cu o durată de 11 zile³¹.

Locul țărgului în Satu Mare este acolo unde se întinde P-ța Libertății de azi. Dar trebuie de știut, că numai partea nordică a fost construită și de acolo se întindea un loc viran, care înconjura cetatea (fig. 3). Mulți oameni, chiar și unii savanți cred că Satu Mare face parte din tipul orașelor germane, în centru cu o piață patrulaterală „Ring“, unde erau plasate că P-ța Libertății s-a născut în a două jumătate a secolului al XVIII-lea, după demolarea cetății.

Satu Mare și Mintiu, inițial făceau parte din tipul orașelor cu o stradă largită în centru.

Comercianții, măcelarii, își vindeau mărfurile lor în barăci de scînduri improvizate, sau în șatre și tarabe șubrede. Meșteșugarii aveau pe bresle niște locuri de vînzare acoperite, dar fără pereți laterali.

În Mintiu, țărgul se ținea pe malul Someșului vechi, nu departe de podul care lega Mintiul de Satu Mare. Mai tîrziu acolo s-a format P-ța Lenin.

Acum să vedem străzile amintite în procesul verbal al Sfatului Orășenesc. Dintre aceste străzi unele existau și mai înainte, dar o mare

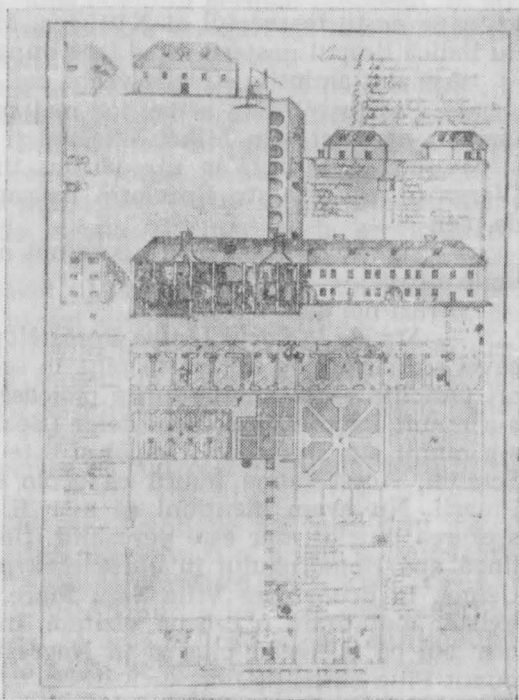

Fig. 3. Planul și vederea hanului „La arboarele verde“, din 1771.

³¹ Borovszky S.: *Szatmár-Németi monográfiája*, p. 242. Bartók G. op. cit., p. 293—294.

parte se naște în secolul al XVII-lea. Menționarea lor în procesul verbal nu indică timpul nașterii, ci se face după necesități.

Așa sînt amintite străzile vechi, ca:

— Posztoszél, dar acum tot mai mult numită str. Bisericii (Temp-lom u.), care este str. Mihai Viteazul și P-ța Păcii de azi³².

— str. Cetății (Vár u), dar cu timpul este numită str. Pielerilor (Varga u), azi este str. Rozelor³³. La capătul vestic al străzii a fost tîrgul de piei.

— str. Morii (Malom u), cum am mai amintit mai înainte nu o știm unde a fost³⁴.

Străzi noi sînt:

— *Str. de la Lacul Lintea Broaștelor*³⁵. Trebuie știut că între str. Moscovei și Scînteii de azi exista pînă în secolul nostru un lac, care de multe ori periclită — în anotimpurile ploioase — casele din împrejurimi. Lacul s-a numit Lacul Lintea Broaștelor (Békafű tó). Această stradă mai tîrziu s-a numit str. Piuarilor (Csapó) și este str. Mileniului de azi pînă la str. Scînteii. Acest nume indică că acolo s-au așezat lîngă apa Someșului, Piuarii. Nu avem mențiuni că s-ar fi folosit de apa Someșului pentru așezarea piuelor, dar este verosimil. Documentar știm că erau piue și pe lîngă apa Homorodului în apropierea podului de peste Homorod, pe str. Uzinei, în drum spre Viile Satu Mare. Tot acolo avem cunoștință că a existat mai tîrziu o crișmă vizitată, mai ales de piuari. Mai avem cunoștință că ei aveau piue și în Negrești Oaș, unde și acum există locul numit Piua Sătmărenilor.

— *str. Mică (Kis u)*³⁶, credem că a fost o parte din str. Ștefan cel Mare, sau dintr-o altă stradă din apropiere.

— *str. Sub Vale* (WPELGYALLYA=Völgyalya) probabil este B-dul Republicii de azi³⁷.

— *str. Ghirod* (Giród, Girolt u), este str. Scînteii de azi, care încon-jura în formă de semicerc Lacul Lintea Broaștelor³⁸.

— *str. cu un singur rînd de case sub vale* (Völgyalatti Felszer u), proba-bil este partea centrală a străzii Republicii de azi³⁹.

— *str. Soldaților* (Katona u), este str. Coșbuc de azi⁴⁰.

— *str. Cantor* (Kántor u), este str. Moscovei de azi⁴¹.

Aceste două străzi sînt legate de existența Cetății și a garnizoanei ei. În str. Soldaților s-au așezat soldații care aveau angajament pe un an,

³² Prima mențiune în 1610 în procesul verbal al orașului.

³³ Prima mențiune în 1610 în procesul verbal al orașului.

³⁴ Prima mențiune în 1614 în procesul verbal al orașului.

³⁵ Prima mențiune în 1610 în procesul verbal al orașului.

³⁶ Prima mențiune în 1614 în procesul verbal al orașului.

³⁷ Prima mențiune în 1627 în procesul verbal al orașului.

³⁸ Prima mențiune în 1630 în procesul verbal al orașului.

³⁹ Prima mențiune în 1631 în procesul verbal al orașului.

⁴⁰ Prima mențiune în 1650 în procesul verbal al orașului.

⁴¹ Prima mențiune în 1651 în procesul verbal al orașului.

mai erau și bine plătiți. (Iargaloșii după cuvîntul german Iahrgeld). În str. Cantor străiau soldații angajați numai pentru un sfert de an. Numele lor provine de la cuvîntul latin Quator. Ei erau prost plătiți.

Din anul 1631 avem o plîngere a soldaților adresată palatinului⁴², în care se plîng, că sînt crunt exploatați de către oraș. Trăiesc în cocioabe sărăcăcioase, supuse inundațiilor. Deși depind de cetate, care era administrată separat de comandantul cetății, totuși orașul pretinde de la ei dări și diferite servicii. Dacă nu pot achita dările sau presta serviciile sînt bătuiți, maltratați, interziși de la apă, și chiar de la serviciile religioase.

— *str. Paladul Mare* (Nagypalád u), azi str. Tudor Vladimirescu⁴³.

— *str. Paladul Mic* (Kispalád u), azi str. Bălcescu.

— *str. Ghirod, Soldaților, Cantor, Paladul Mare și Mic*, au luat naștere între anii 1620—1630 și erau așezate în albia majoră a Someșului, de multe ori fiind inundate, pentru că numai mai tîrziu s-au făcut diguri peste apărarea lor.

Un alt cartier se întindea în partea de sud-vest a orașului Satu Mare. Aici erau:

— *str. Nemeșilor* (Nemes u)⁴⁴, str. Petőfi de azi, aici s-au așezat nobilii veniți în oraș, mai ales de frica turcilor. Cu ei orașul a avut foarte multe conflicte, pentru că nu au vrut să plătească dări, taxe, vame, a presta servicii și au vrut să vîndă liber vinurile lor. Cea mai puternică familie a fost Károlyi. Ei s-au așezat în oraș în 1623, cînd Károlyi Mihai a primit o sesie nobiliară. Această sesie se găsea la capătul nordic al străzii Petőfi — între străzile Kogălniceanu, Reteza, Rozelor și probabil la început pînă la str. Ștefan cel Mare de azi.

— *str. Mare a olarilor* (Nagy fazekas u), este str. Deportăților de azi, unde trăiau mai ales olarii⁴⁵.

— *str. Mică a olarilor*⁴⁶, care a fost spălată de Someș în anul 1679.

— *str. Cizmarilor* (Czizmadia u)⁴⁷, este str. Retezatului de azi, unde s-au așezat mai ales cizmarii.

— *str. Dér*, despre care nu știm unde se găsea⁴⁸. La capătul sudic al străzii Nemeșilor se găsea miriștea cetății. În Mintiu sînt amintite în 1610 următoarele străzi⁴⁹:

— *str. Lazarului* (Lázár u), str. Ady Endre de azi

— *str. Peér* (B-dul Unirii de azi)

— *str. Borș* (Borșu), str. Iorga de azi

⁴² Kálló és Szatmár örségeinek panasza 1631-ben în Hadtörténeti Közlemények,

⁴³ Prima mențiune în 1663 în procesul verbal al orașului.

⁴⁴ Prima mențiune în 1630 în procesul verbal al orașului.

⁴⁵ Prima mențiune în 1630 în procesul verbal al orașului.

⁴⁶ Prima mențiune în 1650 în procesul verbal al orașului.

⁴⁷ Prima mențiune în 1631 în procesul verbal al orașului.

⁴⁸ Prima mențiune în 1679 în procesul verbal al orașului.

⁴⁹ Bartók G. op. cit., p. 288.

— *str. Iacob* (Jakab u), *str. Pionierilor* de azi, avînd mai ales în partea de nord casele pînă la *str. Conta*

— *str. Mare* (Nagy u), *str. Pietroasa* de azi⁵⁰

S-a dezvoltat mult avînd o întindere considerabilă suburbia numită Hoștanț. Aici sînt amintite următoarele străzi:⁵¹

— *str. Mare* (Nagy u)

— *str. Pajiștei* (Pázsit u)

— *str. Bercului Mare* (Nagyberek u)

— *str. Bercului Mic* (Kisberek u)

— *str. Iuliu* (Gyula u)

— *str. Întoarce-te* (Térjmeg u)

— *str. Podului* (Híd u)

— *str. Mică* (Kis u)

— *str. Celor șase case* (Hatház u)

— *str. Fierarilor* (Kovács u)

— *str. Meșter* (Mester u)

— *str. Bisericii* (Templom u)

— *str. Tot* (Tóth u)

— *str. Telec* (Telek u)

Aceste străzi nu le știm unde erau, pentru că la sfîrșitul secolului, circa în anul 1680 au fost arse și nimicite în urma luptelor duse între armatele transilvănene, — care au venit în ajutorul răsculaților curuți — și armatele habsburgice.

Din acest secol avem cîteva reprezentări fidele.

Mai întîi avem un plan al insulei Satu Mare, provenit din colecția arhivei din Karlsruhe.⁵² Vedem pe plan Cetatea Satu Mare, foarte fidel reprezentată. Se văd și palisadele în jurul insulei în cîteva locuri cu întărituri. Se vede și partea neconstruită, în jurul cetății desenată cu linie punctată. Dar nu dă planul străzilor din Satu Mare și Mintiu. În colțul din partea dreaptă, jos este scris NIMET, ceea ce înseamnă orașul Mintiu. Orientarea este greșită, pentru că punctele cardinale sînt inversate. Tot din colecția arhivei din Karlsruhe provine vederea Cetății văzute dinspre nord. În față este terenul viran unde este un șopron. După toate posibilitățile, șopronul a fost locul de vînzare al unei bresle. Deși pe desen este foarte mic, în realitate trebuia să fi fost mult mai mare. În Monografia orașului B. Bagossy scria, că în 1629 adunarea generală a nobililor din Comitatul Satu Mare s-a ținut într-un șopron (în Umbracula), din fața cetății⁵³.

Se vede foarte bine cetatea cu bastioanele și zidurile ei, apoi turnul cel mare cu poarta și cu podul. În fund sînt casele din cetate, observîndu-se și turnul bisericii.

⁵⁰ Prima mențiune în 1690 în procesul verbal al orașului.

⁵¹ Bartók G. op. cit., p. 288.

⁵² Codex Vindobonensis nr. 8609.

⁵³ Borovszky S., *Szatmár-Németi monográfiája*, p. 450.

Legat de cetate trebuie să amintim problema bisericii de aici, unde a fost înmormântat domnitorul Mihnea al III-lea. Despre această biserică avem puține și vagi cunoștințe.

Cînd s-a construit cetatea a fost clădită și o biserică catolică — cu toate probabilitățile din lemn — care a fost folosită de către soldații gar-nizoanei din cetate. Această biserică în 1622 a trecut în posesia reforma-ților (protestanților) cînd cetatea a fost ocupată de către principele Beth-len Gavril. El a înființat lîngă biserică o școală și o tipografie. Unii sus-țin că Bethlen G. ar fi construit o biserică separată pentru reformați, iar după alții ar fi reparat biserica catolică și ar fi ocupat-o pentru reformați. Mai tîrziu se scrie că principele Gh. Rákóczi I în 1645 ar fi demolat bise-rica și a construit una nouă, care a fost terminată în 1654. În 1654 ie-zuiții sînt alungați din Satu Mare și din cetate. Iezuiții s-au așezat în ce-tate în 1630, unde au primit clădirea numită Rezidenția. Aici ei au întemeiat o școală și cel puțin au avut o capelă. Nu se știe exact cînd au ajuns ei iarăși în posesia bisericii; se presupune că în 1662, sau 1672, deși Satu Mare a fost reocupat la 16 iulie 1660, de către armatele habsburgice, Cronicarul Szalárdi Ioan, în opera sa „Siralmas krónika“, scria următoa-rele în legătură cu înmormîntarea domnitorului Mihnea al III-lea: „Prin-cipele Rákóczi l-a înmormîntat tot acolo — în Satu Mare — cu pompă în 4 mai 1660 în biserica din cetate cu ceremonie păpiștășească. Între-barea este dacă domnitorul putea fie înmormîntat într-o biserică refor-mată cu ceremonia catolică?

Kocsmár B. în lucrarea sa „Istoria bisericii reformate din Satu Mare“, presupune că biserica cea nouă construită de Gh. Rákóczi I. ar fi fost o biserică separată, pentru că cu ocazia cererii de restituire din 1721, refor-mații au susținut cu ajutorul unor martori (servitorii fostului comandant Kún István), că biserica nouă nu este identică cu cea veche pentru că s-a găsit în biserica confiscată monumentul funerar al căpitanului suprem înmormîntat în biserica cealaltă, rămasă catolică, dacă a existat; sau a Károly Ádám, înmormîntat acolo. Se poate că domnitorul Mihnea, a fost fost înmormîntat nu în biserică ci în cimitirul vecin.

Pe strada Kossuth Lajos, cu ocazia depunerii conductei apă (cca 1968—1969), s-au găsit o mulțime de morminte monumente funerare, ca-vouri, pietre cioplite.

O altă reprezentare este planul orașului din 1665 apărut în cartea lui Galeazzo Gualdo Priorato⁵⁴. Satu Mare este desenat foarte fidel; vedem ce-tatea din care ies două poduri, unul spre P-ța Libertății de azi, cealaltă de la capătul străzii Cuza Vodă de azi. Se văd cele două poduri peste Someș, pe lîngă cetate și podul peste Mintiu. În cetate nu sînt reprezen-tate străzile, numai o clădire pătrată mai mare și una mai mică, unde

⁵⁴ Apărută în cartea lui Galeazzo Gualdo Priorato, cu titlul: *Historiae di Leopoldo Cezare*, vol. I, 1670, p. 456—467. Stampa există și în Arhiva Muzeului din Satu Mare.

este Dealul Toboșarilor. În centrul orașului se vede biserica. Sînt desenate bine străzile: Rozelor, Mihai Viteazul, Mileniului, Tudor Vladimirescu, Bălcescu, B-dul Republicii (partea nordică), apoi Petőfi, Retezatului, Deportaților. Sînt mai multe străzi transversale, acum necunoscute. Lipsesc străzile Coșbuc, Moscovei și Scintei. Se vede măieriștea cetății într-o livadă înconjurată de o palisadă.

În Mintiu, străzile nu sînt bine desenate. Biserica nu este la locul ei. Se vede str. Ady Endre, Pionierilor, Pietroasa, Mărășești, Enescu, Iorga, dar și aici sînt mai multe străzi transversale. Credem că desenul este dislocat mai spre răsărit. Numai două porți de ieșire din Mintiu sînt desenate, deși au fost trei. Cea vestică nu este la locul ei.

Hoștațul se vede sub forma unor livezi cu cîteva case.

Din acest secol cunoaștem cîteva edificii, în prezent demolate și anume: 1) clădirea numită Rezidența⁵⁵, în locul liceului Mihai Eminescu, care a fost casa și școala iezuiților, fiind demolată în 1910, 2) conacul familiei Rákóczy⁵⁶, în locul poștei din str. Mihai Viteazul, demolată în anul 1907, a fost o casă cu un culoar deschis cu arcade.

BIBLIOGRAFIE

La întocmirea prezentei lucrări am folosit următoarele izvoare bibliografice:

Lucrări generale:

- * * * Istoria României, vol. II., III., IV., București, Ed. Academiei R.S.R., 1962—64.
- * * * Istoria Transilvaniei, vol. I și II, București, 1960.
- ȘTEFAN PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, București, 1972.
- ȘTEFAN PASCU, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, București, 1954.
- D. PRODAN, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. I., II., III., București, 1967—68.
- * * * Documente privind Istoria României, Seria C, Transilvania: vol. I, Veacul XI, XII, XIII (1075—1250); vol. II, Veacul XIII (1251—1300); vol. I—IV, Veacul XIV (1301—1350).

Lucrări speciale:

- Procesul verbal al Sfatului Orășenesc din Satu Mare, păstrat în Arhivele Statului Cluj.
- S. NAGY MIHÁLY: *Nemes Szabad Királyi Szatmár-Németi Városának Históriaja*, 1818 manuscris.

⁵⁵ Szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve, p. 21. Bartók G., op. cit., p. 22.

⁵⁶ Borovszky S., op. cit. p. 50.

- BARTÓK G.: *Szatmár-Németi Szabad Királyi Város egyházi és Polgári története*, Satu Mare, 1860.
- JENEY GY.: *Egy szatmári civis emlékiratai*. Korrajz Szatmár-Németi város múltjából, 1790—1820, Satu Mare, 1893.
- BOROVSKY S.: *Szatmár-Németi Szabad Királyi város monográfiája*, Budapest, f.a. (cc. 1908).
- SZIRMAY A.: *Szatmár vármegye... esmerete*, Buda, 1809.
- ST. MÁRCUS: *Sätmarul*, Satu Mare, 1938.
- A. DOBOȘI: *Din trecutul Sätmarului*, 1937.
- KOCSMÁR B.: *A láncos templom története*, Satu Mare, 1934.
- Szatmári Püspöki egyházmegye emlékkönyve 1804—1904, Satu Mare, 1904.
- TANKÓCZY GY.: *Szatmár város képestükre*, Satu Mare, f.a.

DIE STADT SATU MARE IM MITTELALTER

(Zusammenfassung)

Diese Studie behandelt die Siedelungsgeschichte der Stadt Satu Mare. Zuerst befasst sich mit den stadtbildenden Faktoren illustriert mit dem Beispiel von Satu Mare. Dann erwähnt sie die ältesten Dokumente, die sich auf die Stadt beziehen.

Die Entwicklung der Siedlungsgeschichte der Stadt wird in zwei Perioden geteilt.

a) die erste Periode von dem X-ten Jahrhundert ungefähr, bis zu den Anfängen der 1500 Jahre

b) die zweite Periode von den Anfängen der 1500 Jahre, bis zu 1848

Es gibt wenig Dokumentationsstoff bezüglich der ersten Periode, und manche Einzelheiten kann man vor allem mit der Hilfe des Vergleichs und der Schlussfolgerung aufklären. Der Autor bemüht sich die genaue Stelle und Form der Kerne der sich aus drei Teilen entstandener Stadt aufzuklären. Teilt den Stoff und Form der ältesten Gebäude mit. Beschreibt die ältesten nennenswerten Gebäude von denen wir Kenntnis haben. Von diesen hat gegenwärtig fast nichts erhalten. Nur von zwei können wir etwas sagen und zwar 1) von dem angeblichen Nonnen-Kloster, das in Mintiu existierte, dessen Ruinenreste heute noch zu finden sind, und 2) von der Stelle und Form des Burgeschlosses, das zur Zeit von Matthias Corvin gebaut wurde.